

Güncel - Çağdaş Türkiye Tarihi Seminerleri 2005-2006

Cumhuriyet Türkiye'si ve Feminizm

Fatmagül Berktaş

Feminizm her şeyden önce bir bilinçlilik biçimidir. Kadınların ezilen bir gruba mensup olduklarının, dolayısıyla haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını ve bunun doğal değil de toplumsal, kültürel bir olgu olduğunu kavramalarını içerir. Ama bu haksızlığa uğramışlık durumu "doğal" durum değildir, nitekim toplumsal cinsiyet derken de esas olarak bunu vurgulamak istiyoruz; yani biyolojik farklılığın, toplumda ve kültür içinde hiyerarşik bir farklılığa dönüşmesini kastediyoruz. Biyolojik farklılık elbette vardır, ancak bu farklılığın zorunlu olarak eşitsizlik içeren bir hiyerarşiye yol açması gerekmez; böyle olması, iktidar ilişkilerinin egemen olduğu toplumlarda ve kültürlerde gerçekleşir. Feminizm, bu haksızlığın kavranmasını, bunun bilincine varılmasını içerir, ama burada kalmaz, bu haksızlığın düzeltilmesi için mücadele edilmesini; mücadelenin bağınımsız bir şekilde örgütlenmesini; aynı zamanda da alternatif bir gelecek planının yapılmasını içerir.

Bildiğimiz tarih boyunca kadınların ezilmesi durumu, şu ya da bu derecede, bütün toplumlarda gördüğümüz bir olgu; ama buna sistemli bir karşı çıkışı her zaman görmüyoruz. Bu sistemli karşı çıkış, elbette belli toplumsal ve tarihsel koşullarda ya da belli koşulların ortaya çıkmasıyla gündeme gelir. Dolayısıyla Türkiye'de feminizmden söz etmeden önce, böyle bir karşılaştırmalı çerçeveyi çizmekte yarar vardır. Ben bunun çok önemli olduğunu düşünüyorum. Tarihe baktığımızda karşı çıkışın, direnmenin ipuçlarını ve örneklerini görürüz, ama bu karşı çıkış ister istemez çok uzun bir zaman dinsel bir çerçevede sürdürülmüş ve Batı'da iyice geri bir noktadan, bir savunma noktasından gerçekleşmiştir. Bu, kadının da insan olduğunun kabul edilmesi noktasıdır. Takdir edersiniz ki bu iyice geri bir noktadır, yani lanetli Havva, ilk günahın müsebbibi olan Havva imgesinin reddedilmesinden hareket etmek zorunda kalınır. Hıristiyanlığın doğuşu ile birlikte, kadınların Kutsal Kitap eleştirisi de ortaya çıkar. 14. yüzyılda kadınlar adına konuşan Christine de Pisan, "Hiçbir günah kadınınkı kadar büyük değildir diyorlar ama, kadınlar adam öldürmezler, kentleri yerleri bir etmezler, halkı ezmezler, toprakları yağmalamazlar, kundakçılık yapmazlar, ya da sahte sözleşmeler düzenlemezler. Kadınlar nazik, şefkatli, yardımsever, alçakgönüllü, basiretli varlıklardır. Evet, Havva günah işlemiştir ama Adem de ondan iyi sayılmazdı" derken bu savunuyu dile getirmektedir. Hıristiyanlığın ilk dönemleri ile sonraki dönemleri arasında da kadınlara yaklaşım açısından farklar vardır, ancak var olan ataerkil paradigma hiçbir zaman bütünüyle reddedilmez, çünkü ister istemez siz bir dinsel çerçeve içindedesinizdir ve o çerçeveyi tümüyle sorgulamak ve reddetmek yerine onun içinde bazı düzeltmeler önermek zorunda kalırsınız, bu nedenle "Kadınlar o kadar da kötü değildirler" diye bir savunma yapsanız da o çerçevenin, matriksin kendisine meydan okuması olmazsınız.

Osmanlı-Türkiye ile Batı karşılaştırıldığında, çoğu zaman, iki toplumun sadece kendisine benzer olduğu öne sürülür, yani Batı Batı'ya benzer, Doğu da Doğu'ya benzer savı ileri sürülür, ama böyle değildir elbette. 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başında Mihri Hatun da tıpkı daha önce Christine de Pisan'ın yaptığına benzer, hatta ondan daha ileri giden bir savunma içindedir: "Kadınlar eksik akıllı olur" derler. 'Bundan dolayı onların her sözünü boş saymak yerinde olur' derler. Mihri duacımızın izânı budur ki olgun ve akıllı kişiler şu sözü söyler: Becerikli bir kadın beceriksiz bir erkekten iyidir. Zihni açık bir kadın, anlayışsız bir erkekten iyidir." Genelde kadınlığın savunusu, "Kadın da insandır, insan varlığıdır ve eşittir" tanımlaması üzerindedir ve Doğu'da da, Batı'da da dile getirilir. Ancak bu tür savunular henüz sistemli bir feminist düşüncenin ifadesi değildir. Böyle bir düşünceyi esas olarak 18. ve 19. yüzyıllara tarihlerez. Bunun da belirli koşulları vardır, nedenleri bellidir: Gelişmiş bir feminist bilincin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatiflere sahip olmalarına ve kendi ekmeğini kazanan, anlamlı sayıda bir kadın grubunun varlığına bağlıdır. O olmadan hiçbir şey zaten olmaz ve ancak bu tür önkoşulların var olması durumunda kadınlar daha sonra düşünsel, toplumsal anlatılar, söylemler üretebilirler. Batı'da 17. yüzyıldan başlayarak bunun ipuçları görünür, ama sistemli mücadelenin, 19. yüzyılın ortalarından itibaren de kitleselleşmiş bir mücadelenin ortaya çıkması esas olarak 19. yüzyıldadır. O zamana gelene kadar manastırların dinsel, mistik ortamlarında kadınlar hem kendilerini geliştirme, hem de onaylanma olanağı bulurlar. Ama tabii hâlâ kadınların çok büyük bir çoğunluğu geçimleri için kocalarına bağlıdır, dolayısıyla da bu türden iletişim ağlarının, küçük çevrelerin üst sınıf kadınları arasında olması doğaldır.

Ekonomik, siyasal, hukuki iktidarın erkeklerin elinde odaklandığı bir ortamda zihinsel bakımdan en özgür, toplumun değişmesini en çok isteyen, bu konuda cesur olan kadınların bile bu değişimin erkeklerin yardımı ve desteği olmaksızın gerçekleşmesini tasavvur etmeleri çok zordur. O yüzden bu dönemde erkeklerin desteğini kazanmak çok önemli olur. Batılı feminist teorisyenler karşılaştırmalı bir çerçeve kullanmadıkları ve oryantalist bir çerçevede kaldıkları sürece bunun pek farkında olmayabiliyorlar ama Batı'da da görülen bir olgudur, bu. Bu yüzden vurgulamak istiyorum, Batı'daki feminizmin tarihçesinin, gelişiminin ortaya koyduğu bu nokta, metodolojik açıdan bence çok önemlidir. Elbette Osmanlı feminizminin kendine özgü özellikleri vardır, elbette her toplumun kendi özgüllükleri vardır, ama arada farklılıklar olduğu kadar benzerlikler de olduğunu görmek gerekir. Dolayısıyla karşılaştırmalı bir tarihsel perspektif üzerinde çok önemle durulmalı ve ısrar edilmelidir.

Feminizmin doğuşu ile modernleşme, burjuva devrimi, rasyonel insanın doğal evrensel hakları teorisi vb. arasındaki bağlantı herkesçe bilindir. Bu gelişmelere paralel olarak yeni oluşmakta olan ulus-devletin de kadınları dışarıda bıraktığına ve bu ulus-devletin bir erkek kardeşler cumhuriyeti olarak doğduğuna birçok tarihçi dikkat çeker. Konumuz açısından belki de en önemli saptama, "toplumsal sözleşme"nin bir "erkek kardeşler sözleşmesi" olmasıdır. Gerçekten de, John Locke'un "toplumsal sözleşme" kavrayışına bakıldığında çok önemli bir çelişkiyle, kendi içinde bir tutarsızlıkla karşılaşılır. Locke, erkeklerin kadınlar üzerinde doğal "paternel" haklara sahip olduğunu söyler, ama bunların uygar toplumla bir ilgisi yoktur, doğal paternel haklar uygar toplumdan önceye aittir, dolayısıyla da Locke sivil toplumun oluşumu aşamasında kadınların toplumsal sözleşmeye taraf olmadıklarını savunmak ve bunu meşrulaştırmak olanağını bulur. Öte yandan gene Locke'da rasyonellik ile mülkiyet arasındaki bağlantıyı da hatırlamak gerekir; liberal teoride, ancak mülk sahibi, hesap yapabilen insan rasyonel insandır. Dolayısıyla sivil toplumun "yönetmeye ehil üyeleri" içinde sadece kadınlar değil, mülksüz erkekler de yoktur, onlar sivil toplumun yönetmeye değil, yönetilmeye ehil üyeleri olarak görülürler. "Eşitlik, kardeşlik, özgürlük"ten söz edilen bir ortamda bile işte bu fikirler egemendir. Kadınlar, bu çelişkileri görse bile gene bu kavramsal çerçeve içindedirler ve ilk başlarda esas olarak eğitim hakkını talep etmekle işe başlarlar; bu talep için kullandıkları argümanlar, hem erkeklerin desteğinin kazanılmasında yoğunlaşır, hem de yine var olan ataerkil toplumsal cinsiyet tanımlarına dayandırılır: "Kadınları iyi eğitin ki onlar ulusun iyi anneleri olsunlar ve ulusa iyi erkek yurttaşlar yetiştirsinler, ulus-devlete sadık oğullar yetiştirsinler." Bunu 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başında örneğin Mary Wollstonecraft'ın argümanlarında görürüz. *Kadın Haklarının Savunulması* adlı hakikaten olağanüstü bir kitap yazan ve bugün dahi kullanabileceğimiz birçok argümanı olan bu öncü

feminist yazar bir yandan burjuva liberal düşüncenin çelişkilerine dikkat çeker, ama öte yandan onun çok da dışına çıkamaz. Varolanı eleştiren bütün ütopyacı düşüncelerde olduğu gibi feministler de bir ayaklarıyla var olan toprağa, yani var olan koşullara bağlıdır. Dolayısıyla ister istemez geri bir noktadan başlarlar. Wollstonecraft da hem kadınların geleneksel rollerine karşı çıkmaz, eğitilsinler ki annelik görevlerini iyi yapsınlar, iyi yurttaşlar yetiştirsinler, ama bunların aslında basit görevler olduğunu ve nihai büyük amacı unutmamak gerektiğini düşünür. Bu "nihai büyük amaç" ise, kadınların da Kantçı anlamda özerk insan varlığı olarak kabul edilmesidir. Böylece hem kendi tezine bir anlamda meydan okur, hem de aydınlanmanın ve liberal söyleminin çelişkisine ve tutarsızlığına dikkat çekmiş olur. Aslında daha önce, henüz 17. yüzyılda Mary Astell bu tutarsızlığı açığa çıkarır ve Locke ile tartışır: "Eğer mutlak hükümlerlik devlet için gerekli değilse, nasıl oluyor da aile içinde gerekli sayılıyor? Eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da kadınlar köle doğuyor?". Ama bunlar 19. ve 20. yüzyıla kadar henüz tek tek seslerdir ve erkeklerin ayrıcalıklarından, daima olduğu gibi, vazgeçmeye niyetleri yoktur. Bunlar güç mücadelesine bağlıdır, ama önce düşünsel hazırlığın yapılması gerekir. Kadınlar yeni çağın onca düzen değişikliğine karşın dışarıda tutulmalarını sorgularlar ve ancak üç yüz senelik bir mücadeleyle bugünkü haklarını kazanırlar.

Örneğin İngiltere'de 1832'ye kadar kadınlara oy hakkını yasaklayan bir yasa yoktur. Fakat kadınlar "Bize de oy hakkı" diye dilekçe verdiklerinde parlamento "uyanıp" kadınların oy hakkını yasaklayan bir yasa çıkarır. 1850'de Almanya'da kadınların toplantılara katılması yasaklanır. Daha önce böyle bir şey yoktur, çünkü zaten kadınlar bu toplantılara gitmemektedir. Aynı şey keza Amerika'da olur. John Adams'ın karısı Jane Adams, o sırada başkan olan kendi kocasına, "*Don't forget the ladies*" (hanımları unutmayın) diye mektup yazar ve tabii ki "beyefendiler" hanımları unutulur. Eğitimli kadın imgesini bile ataerkil toplumlar kendileri için tehlike olarak görmektedir; bu durumda kadınlar ister istemez kendi haklarını hep cumhuriyetin, ulusun iyiliğine gönderme yaparak talep ederler. Kimse kadınların aynı zamanda iyi anne ve iyi zevce olma zorunluluğunu sorgulamaz bile. 19. yüzyılın sonunda Amerikan toplumunun ideali *Küçük Kadınlar* romanındaki "örnek kadın" imgeleridir ve bunlar doğal olarak, Louisa May Alcott'un bu serideki bir diğer romanının ismi gibi "iyi zevceler" olacaklardır.

19. yüzyıl sonlarında bizde de, eğer kadın eğitilirse ailenin, ulusun daha iyi ve erdemli anneleri olacakları ve vatana erdemli evlatlar yetiştirecekleri argümanları yaygınlaşmaya başladı. Bu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadın istihdamının ve eğitiminin yavaş yavaş gelişmeye başlaması ile ilgiliydi. Osmanlı feminizmini ele alırken Batı ile aradaki zaman farkını hatırlamak gerekir. Bazı feministler buna bakıp "19. yüzyılın ortasında ya da sonlarında Osmanlı'da kadınlar siyasal haklar talep etmiyorlardı" diye bir argüman geliştiriyor ve bunu da özgünlük, farklılık unsuru olarak görüyorlar. Halbuki 18. yüzyılın sonunda Batı'da da siyasal haklar gündemde değildir, eğitim hakkından ve özsel eşitlikten söz edilir. Osmanlı ile Batı arasında elbette bir zaman farkı vardır. Bunun ötesinde fikir hareketi açısından, feminizmin gelişmesi açısından baktığımızda çok da önemli farklılıklar söz konusu değildir. Batı'da olduğu gibi, "Biz de insanız" argümanı Osmanlı'da da vardır. Örneğin 1868'de yayına başlayan *Terakki* gazetesine yazı yazan Rabia hanım da, "El, ayak, göz, akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız var, biz de insan değil miyiz? Yalnızca giysimizin ayrı oluşu mu, bu halde kalışımıza sebep olmuştur?" diye sorar. Osmanlı toplumunda da Batı'daki tartışmalara benzer bir biçimde kadının eş ve annelik rolü, eğitim meselesi ön plana çıkar. Milliyetçi öğelerin ya da milliyetçi ideolojilerin güçlenmesiyle birlikte, kadınların söyleminin içindeki milliyetçi öğeler de artmaya başlar. Türkiye'deki feministler arasında 19. yüzyılda kadın haklarının gene erkekler tarafından savunulduğu tartışılmıştır. Tabii ki bir yönüyle doğrudur bu, ama gene de hatırlamak gerekir ki çok kendine özgü bir şey değildir, hemen her yerde karşılaştığımız bir durumdur. Örneğin Amerika'daki ünlü 1848 Seneca Falls Bildirgesi, ki en önemli kadın hakları bildirgelerinden biridir, hem erkekler tarafından imzalanmıştır, hem de kaleme alınmasına katılmışlardır.

20. yüzyılın başlarında Selanik Hukuk Mektebi'nin hocalarından Muslihiddin Adil, kadınlara haklar tanınması, ayrıca siyasal hakların da tanınması gerektiğini söyler ve ilginç bir biçimde John Stuart Mill'in görüşlerine benzeyen bir feminizm tarifi yapar: "Feminizmden maksat kadınların da erkekler gibi mesâlik-i ilmiyye ve snâiyye dahil olabilmeleri, her ikisinin aynı hukuk ve cezaî ehliyete sahip olmalarıdır." Buna karşılık *Kadınlar Dünyası* gazetesinde şu çok ilginç beyan dikkat çeker: "Evet, Osmanlı erkeklerinden bazıları bizi, biz kadınları müdafaa ediyorlar; seviniyoruz, teşekkürler ediyoruz. Hatta Doktor Abdullah Cevdet Bey gibi kendisini ırkımızın bir vekil-i müdâfi' zannedenlere dahi tesadüf ediyoruz. Biz Osmanlı kadınlarının kendimize mahsus inceliğimiz, kendimize mahsus ahlâk ve adabımız vardır. Bunu erkek muharrirler, bir kadının anlayacağı ruhla anlamazlar. Lütfen bizi kendimize bırakınlar, biz kadınlar hukukumuzu bizzat kendi içtihadımızla müdafaa edebiliriz."

(*Kadınlar Dünyası*, 4 Nisan 1329, no.1; akt. Serpil Çakır *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., 1993, s.125.) Dikkat ederseniz epey radikal feminist bir söylemdir bu. Bence burada, ancak 1980'lerden sonra Türkiye'de kadınların yeniden keşfedecekleri bir radikal ruh vardır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gazeteler, dergiler, yardım dernekleri, özellikle dinsel hayır dernekleri, kadınların örgütlenmesinde ve mobilize olmasında çok önemli bir etki ve işlev görmüşlerdir; aynı şey Batı'da da vardır. Burada da aynı şeyi görüyoruz.

Kadınlar, Meclis-i Mebûsan'da oturumları izlemek istediklerini söylemiş ve "Bize izin vermezseniz, biz de İngiliz süfretleri gibi kendimizi zincirleriz" demişlerdi. *Kadınlar Dünyası*'nda bir süre aynı zamanda Fransızca bir ek de verilir; kadınlar dış dünyanın ve orada süregelen tartışmaların farkındadırlar. Dolayısıyla kadınlarda bu dönemde siyasal hak perspektifinin var olmadığı doğru değildir ve Batı'dakinin tıpkısı bir kitlesellik aramak da doğru değildir. Ne var ki, aynı türden bir kitlesellik olmadığı da doğrudur ve bu da bir fark yaratır. Ataerkillik elbette İslamın sınırlarını aşar ve kadınların ezilmesini sadece İslama bağlamak doğru değildir ama Osmanlı'nın bir şeriat devleti olması, kamusal/özel alan ayrımının çok net ve derin olması birçok şeyi zorlaştırmıştır. O yüzden de kadınların çalışma hayatına girmeleri, birçok şeyi zorlamaları belki daha da güçleşmiştir. Bu noktada Birinci Dünya Savaşı, ondan önce Balkan Harbi etkili olmuştur. *Toplumsal Tarih* dergisinde Yavuz Selim Karakışla "Gayrimüslim erkekler savaşa gitmedikleri için Osmanlı'da cephe gerisinde erkek emeğine çok fazla ihtiyaç yaşanmıyordu. Topyekun savaş söz konusu olduğunda cephe gerisini kadınların doldurması, Osmanlı'da söz konusu değildir, Osmanlı'da işsiz kalanlar da, iş arayanlar da ve gene iş bulamayanlar da Osmanlı kadınlarıydı" diyordu. Bence bu ilginç bir noktadır bu ve daha sonra orta ve alt orta sınıf kadınların özellikle ulus-devletle bu kadar sıkı işbirliği yapmalarında da bunun bir etken olabileceğini düşünüyorum. Osmanlı-Türk kadınının özgürleşme mücadelesi gerçekten çetrefil bir meseledir, yani şeriat meselesini, İslamın varlığını unutmamak gerekir. Elbette ataerkillik İslamı aşan bir şeydir, ama İslamın varlığı, kadınların özgürleşmesinde önemli bir handikap olmuştur.

Daha önce sözünü ettiğim gibi, Osmanlı'da da kadınlar "özerk insan varlığı olmak" talebini açıkça, çok net bir şekilde dile getirmişlerdir. Bu bağlamda dergilerde filan birtakım tartışmalar olmuş, hakları savunan kadınlara karşı başka kadınlar da birtakım yazılar yazmışlardır. "Ne uğraşıyorsunuz boşuna, nasıl olsa kimse bizim haklarımızı vermeyecek, siz boş kürek çekiyorsunuz" gibi mektuplara verilen cevaplar arasında Mükerrrem Belkıs Hanım'ın cevabı bence çok etkileyici: "Hakk-ı insâniyelerinden vazgeçen yahut haklarımızın, ihtiyaçlarımızın bir kısmı verilmiyor diye hepsini birakan, hiçbir şey istemeyen hemşirelerimiz vardır. Zarar yok, ben yine vazife-i vataniyeyi insâniyenin kemâl-i ifa edeceğim. Hiç kimse istemesin, yalnız başıma ben getireceğim; onu istememek, bence insanlığımıza bir hıyanettir." der. Artık doğrudan "hakkı insâniyye"den kaynaklanan bir eşitlik talebidir, bu. Bunun yazılı ve sözlü olarak toplumda dile getirilmesi hakikaten çok önemlidir. Ve bir kez ifade edildikten sonra artık bu, o toplumun ufku girmiş demektir.

Şimdi metodolojik olarak bir noktadan daha söz etmek istiyorum. Birçok kişi Osmanlı'daki Müslüman kadın hareketinin, kadının bireysel haklarından çok toplumsal çıkarılara, haklara vurgu yaptığını söyler. Bu elbette doğrudur, ama gene sadece Osmanlı'ya özgü bir özellik değildir; genel olarak kadın sorununa özgüdür. Kadınlar daima kendilerini aşan, kendilerinden daha fazla, daha geniş bir şeyin simgesi olarak kullanılırlar; topluluğun ruhunu simgelerler, ve topluluğun kültürünün bekçisi kabul edilirler.

Cumhuriyet ile imparatorluk arasında önemli bir kopuş oldu, ama özellikle zihinsel hazırlığın çok önemli olduğunu ve bunun da çok önceden başladığını biliyoruz; bir kopuş ama aynı zamanda da çok ilginç bir biçimde süreklilik söz konusudur. İlginç diyorum çünkü Cumhuriyet ile imparatorluk arasındaki en önemli süreklilik zemini, ataerkil iktidardır. Gerek eski TCK, gerekse Medeni Kanun'da (1926) yer alan, kadınlara karşı ayrımcı birçok madde hep bu ataerkil sürekliliğe işaret eder. Cumhuriyet ile toplumda çok önemli bir değişiklik söz konusudur: Kadınlar birden kamusal alana çıkarlar ("fırlatılırlar!"), kendileri buna kolayca alışamadıkları gibi erkekler daha da fazla zorlanırlar. Korkarlar, çünkü tehdit algılamaktadırlar. İnsanlar kamusal alanda birlikte nasıl davranacaklarını, birbirlerine nasıl hitap edeceklerini, hatta nasıl giyineceklerini bilememektedirler. Yüzlerce yıldır bambaşka bir ortamda, kaçgöç içinde yaşamışlardır. 1920 sonları, 1930'ların fotoğraflarına baktığımızda herkesin üzerinden giysiler akar, fotoğrafların bir kısmında baş açık, bir kısmında kapalıdır. Kadınların daha önceki kapalı ama son derece zarif kılık kıyafetlerinin yerini birden garip kılıklar alır; elini kolunu nereye koyamayacağını bilemez insanlar! Bu, bir yandan erkekler açısından da müthiş bir tehdit algılamasına de yol açar.

Medeni Kanun 2001'de değişti, Ceza Kanunu ise 2004'de değişti; bunun, ne kadar uzun bir süreç olduğunu hatırlamak gerekir. Elbette cinsiyet normlarına ilişkin tanımlar, kalıplar binlerce yıl geriye gider, hepimizin içine işlenmiş durumdadırlar ve o yüzden en zor bunlar değişir. Medeni Kanun kadınlara kamusal alana giriş olanağını açmıştır, bu hakkı vermiştir, ama bunu denetleyerek yapar: "Aman, kadınlar her an yoldan çıkabilirler!" Bu da binlerce yıllık bir önyargıdır: "Kadınlar denetlenemez varlıklardır; denetimsiz bırakıldıkları anda fitne ve fesat yaratabilirler (İslami bağlamda), ama seküler bağlamda da fitne yaratma potansiyeline sahip oldukları düşünülür, hep. Antik Yunan'da, Solon Kanunları bile, kadınların ortalıkta nasıl görüneceklerini kurallara bağlayarak, var olan erkek toplumunun, ki bu aynı zamanda politik toplumdur, dayanışmasını ve düzenini bozmalarını önlemeye çalışır. Bu kadim korkunun elbette derine inen psikolojik boyutları da vardır.

Kadınlar, Osmanlı'daki reformcu-ulusçu hareketin kendilerine kamusal alanı açacağını çabuk fark ettiler ve bu nedenle, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, ulus-devleti oluşturacak zihniyet ve kadrolarla işbirliği yaptılar; bunun gayet somut, anlaşılır nedenleri vardır. Aynı şeyi birçok üçüncü dünya ülkesinde de görmek mümkündür. Ama Cumhuriyet'in "yeni insan"ı ("erkek" diye okumak gerekir) fazlasıyla eski insana benzeyen bir varlıktır; özellikle erkekler çok fazla eski erkektir. Aynı şey örneğin Rousseau'da da vardır; o da "yeni insan"dan söz eder ama kafasındaki cinsiyet kalıpları değişmeden kalır. Bizde de bu "yeni adam"lar "ailevi, içtimai, milli vazifelerini benimseyen ve başkaları için yaşayan, başkaları için fedakâr olan kadınlar" isterler. Kadınların en önemli görevi hala erkeğin arkasında durup onun başarılı olmasını sağlamaktır, eğer başarısızsa yine kadın suçludur!

Kadınların iyi/kötü olarak bölünmesi fikri tarih boyunca bildiğimiz bir şeydir: iyi kadın/kötü kadın, kutsal anne/fahişe, bakire Meryem/lanetli Havva, vb.vb. Cumhuriyet döneminde de "iffetli" kadın bir tarafta, "tango" denen kadın diğer taraftadır. Böyle bir zihniyet ve uygulama dünyası içinde kadınlar da ne yapacaklarını bilmezler; bir tarafta iffetli olmaları gerekir, ama öbür taraftan da "alaturka" ("geri", "çağdışı" vb.) görünmemeleri... Bu durum kadınlar açısından, özellikle romanlarda kendisini gösteren, haklı bir kötümserliğe yol açar. Cumhuriyet'in gerçek değil de ancak simgesel yurttaşları oldukları duygusuna...

Ziya Gökalp'in bir şiirinde şöyle denir:

Cemiyetin üç rüknü var

Birincisi aile;

Bu diyanet yuvasını kuran sensin, kadındır

Medeniyet bayrağını sensin alan ilk ele

Altın harflerle yazılacak ona, senin adıdır

"Mektepli Hanım Kızlar Marşı"nda ise, gene Gökalp, genç kadınların ağzına şunları yakıştırır:

Bizden de var alim, şair

Her meslekte çalışanlar;

Fakat bize cennet evdir,

ona feda bütün şanlar...

Borcum, tehdit altındaysa kurtarmaktır vatanımı

Fakat işim ondan sonra olmaktır bir ev hanımı.

Ben de ilim öğrenirim, fakat eve demem zindan

Ayrılamaz derim pirim, kadın evden, ev kadından...

Bu tasavvur, bu kadın imgesi 1980'lere kadar çok uzun zaman devam eder. O noktada hakikaten bir kırılma yaşanır, egemen zihinsel çerçevenin bir miktar dışına çıkmak mümkün olur; o da Türkiye'de feminist hareketin ortaya çıktığı dönemdir. Bu hareketin en önemli yeniliği, varolan cinsiyet rollerinin, kalıplarının sorgulanmasıdır. Tam da Ziya Gökalp'in bize vazettiği, öğretmeye çalıştığı şeyin sorgulanmasıdır bu. O zamana kadar, kendi annelerimizden, anneannelerimizden de biliriz, bu roller sorgulanmaz; kızları okuturlar, meslek sahibi olmasını, kendi ayakları üstünde durmasını isterler ama aynı zamanda "Aman evi derli toplu olsun, aman adı iffetsize çıkmasın, aman evkadınlığına hanel gelmesin!" isterler. Türkiye'de feminizm işte bu imgeyi sorguladı, sarstı, o yüzden de elbette erkek-egemen ideolojide bir tehdit algılaması yarattı. 1990'lardan itibaren tek bir kadın kimliğinden söz etmek eskisi kadar kolay olmamaya başladı. Bir yandan bunu bütün dünyadaki feminizmin durumuyla ilişkilendirmek gerekir. 1970-80 arası Batı'da kızkardeşlik, kadınlar arası ortak payda önemliydi ama giderek farklılıklar, sınıfsal/etnik vb. bölünmeler ön plana çıkmaya başladı. Benzer bir gelişmeyi biz Türkiye'de yaşıyoruz. Gene elbette farklılıklar var, ve onları gözlemleyip analiz etmek çok önemli, fakat başta da söylediğim gibi, benzerlikleri de dikkate almak durumundayız. Ve bu karşılaştırmayı yalnızca Batı ile değil, dünyanın geri kalanı ile de yapmak zorundayız. Dolayısıyla, sözlerimi bitirirken, bir kez daha karşılaştırmalı bir perspektifin ve metodolojinin önemine dikkat çekmek ve oryantalizme de, tersten oryantalizme de kapılmamak gerektiğini vurgulamak istiyorum.